

DISIDENTI NA LEVICI

Sovětská zkušenost

Ilja Budrajtskis, *Dissidenty sredi dissidentov* (Moskva: Svobodnoje marksistskoje izdatělstvo, 2017), 150 s. ISBN 978-5-9907804-5-3

Titul knihy ruského historika a umělce Ilji Budrajtskise *Dissidenty sredi dissidentov* (Disidenti mezi disidenty, 2017) cituje výrok ruského politika a filosofa Michaila Molostova, který takto označil sovětské disidenty levicové orientace. Současně je to i název nejrozsáhlejšího z devíti v knize obsažených textů, který se právě levicovými disidenty v SSSR zabývá. Ve výboru esejů, jež v roce 2017 vydalo ruské Svobodnoje marksistskoje izdatělstvo (Svobodné marxistické nakladatelství), se autor ovšem věnuje i řadě dalších zajímavých otázek. My však začneme právě textem titulním, který je ústřední, nejdelší, a proto si podle našeho soudu zasluhuje prvořadou pozornost.

Nedá se říci, že by u nás byly dějiny sovětského disidentského hnutí zvlášť dobře známy, a mluvíme-li o disidentech levicové orientace, platí to dvojnásob. Jejich osudy i texty jsou totiž dnes pozapomenuty i v Rusku a dalších nástupnických státech Sovětského svazu, snad proto, že by příliš komplikovaly běžné vyprávění o disidentech, kteří byli jakožto odpurci komunistického režimu přirozeně pravíci.

První projevy hnutí zaměřeného sice proti sovětskému systému, ale socialisticky orientovaného, autor nachází už v podobě antistalinsky zaměřených skupin mládeže působících na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Tyto zpravidla krátce existující organizace kritizovaly stalinistický systém, který obvykle označovaly za státně kapitalistický, a zabývaly se plány na revoluční změnu stávajícího uspořádání. Je však jasné, že sovětský bezpečnostní aparát jim neumožnil, aby kdy přistoupily k jejich realizaci. Tresty za podobnou činnost byly v tomto období velice tvrdé – v roce 1951 byl například odhalen moskevský Svaz boje za revoluci (Sojuz borby za dělo revolucii), složený převážně ze studentů prvních ročníků vysokých škol. Tři z nich byli odsouzeni k trestu smrti, dalších deset dostalo 25 let v gulagu. (S. 34.)

Skutečný rozkvět socialistického disentu ale nastal po roce 1956, kdy Chruščovova kritika stalinismu zrodila naděje na reálnou změnu systému. V létě 1958 byla zahájena tradice známých poetických setkání u moskevského pomníku básníka Vladimira Majakovského, kde se scházeli mladí lidé toužící po svobodě projevu v umění, ale i v po-

litice. Disidentské skupiny kromě Moskvy vznikaly i v Leningradě a dalších velkých sovětských městech. Sestávaly nejčastěji z mladých lidí, převážně studentů a dělníků.

Právě tehdy začala veřejná aktivita už zmíněného Molostvova, který tehdy byl studentem filosofické fakulty leningradské univerzity. Vznikla kolem něj malá skupina studentů, jejímž základním programovým dokumentem byl jeho článek *Status quo*. V něm Molostvov mimo jiné kritizoval pojem „kult osobnosti“, kterým se sovětské vedení pokoušelo zdůvodnit negativní jevy, provázející období Stalinovy vlády. Podle Molostvova nebyl „kult osobnosti“ dostatečným vysvětlením. Příznačné je, že se odvolával na zkušenosti jugoslávských komunistů, „kteří už dávno hovoří o stalinismu“. Stalinismus podle něj znamenal zejména „odcizení mas od podílu na řízení hospodářství, lhostejnost a pasivitu lidu“. Jak píše Budrajtskis, pro Molostvova „představovalo cestu demokratizace [na rozdíl od stalinismu a trockismu – vložil M. T.] organické pokračování Leninových myšlenek“. Působení Molostvovy skupiny však už v roce 1958 skončilo uvězněním jeho i dalších aktivistů. (S. 48–49.) Dodejme, že Molostvov, který byl i po propuštění politicky aktivní, se nevzdal svého levicového přesvědčení a v roce 1990 se stal poslancem Nejvyššího sovětu a později Státní dумы.

Podobný byl i osud řady dalších izolované působících skupin. Jejich členové spolu často přišli do styku právě až v pracovním táboře, kde nežádka vznikaly další socialistické kroužky. Charakteristické pro ně bylo, že věnovali velkou pozornost dění v ostatních socialistických zemích, ať už to bylo Polsko, Jugoslávie či později Československo. Povášimně si také, že Molostvov se výslovně vymezoval proti trockismu – zatímco ve světě existovala celá řada trockistických organizací, v Sovětském svazu byli trockisté, dokonce i po smrti Stalina, oficiální propagandou představováni jako zákešní nepřátelé. Trockismus byl znám jen z publikací sovětských ideologů, kteří ho zcela dezinterpretovali, a proto nebyl pro politickou opozici jako myšlenkový proud zajímavý. Autor se této otázce věnuje i v samostatném eseji *Kto že stoit za trockistskim zagovorom?* (s. 103–108).

Větší váhu než působení podobných kroužků měla v dalších letech – téměř až do konce šedesátých let – takzvaná „socialistická opozice“, tvořená tou částí sovětské inteligence, která považovala za možnou vnitřní obrodu systému v podobě takzvané „sebereformy“ (samoreforma) (s. 28). Budrajtskis poukazuje na to, že takový přístup svým stoupencům umožňoval, aby se obešli bez „seriózní systémové kritiky“ a „programové alternativy“. Podobné naděje však ukončilo vojenské potlačení pražského jara a rozpuštění redakce literárního časopisu *Novyj Mir* v roce 1970. Povášimně si, že podle běžného výkladu dějin sovětského disidentského hnutí je období do roku 1968 teprve dobou jeho postupného vzniku.¹

¹ Michail Němcev, „Iz kuchni na ploščad. Rec.: Vesse, Sesil. Za našu i vašu svobodu. Dissidentskoje dvizhenije v Rossii. Per. s franc. J. Bajevskoj, N. Kislovoj, N. Mavlevič. M.: NLO, 2015“ *Istoričeskaja ekspertiza* 2018 (dostupné online https://istorex.ru/page/nemtsev_m_iz_kukhni_na_ploschad_rets_vesse_sesil_za_nashu_i_vashu_svobodu_dissidentskoje_dvizhenie_v_rossii_per_s_frants_e_baevskoy_n_kislovoy_n_mavlevich_m_nlo_2015 [přístup 9. 7. 2019]).

Můžeme říci, že levicovou kritiku sovětského systému v šedesátých letech i později prakticky formulovali jednak socialisté, působící v rámci širšího disidentského hnutí především v Moskvě a dalších velkých městech, jednak členové izolovaných ilegálních skupin mimo velká centra. Autor vysvětluje, že tyto skupiny se mezi sebou výrazně lišily. Socialisté, kteří se zapojovali do disidentského hnutí, byli zpravidla vzdělanější a lépe informovaní, přitom ale v rámci celého hnutí, které se postupně vymezovalo jako liberální, pravicové a v některých případech dokonce nacionalistické, představovali menšinu se stále omezenějším vlivem. Budrajtskis věnuje pozornost zejména postavě politika, spisovatele a historika Roje Medveděva, jednoho z nejvýznamnějších představitelů sovětského levicového disentu šedesátých a sedmdesátých let a vydavatele samizdatového časopisu *Političeskij dněvnik* (Politický deník). Medveděv, mimo jiné autor jedné z prvních sovětských historických studií o stalinismu,² je mezi ruskými disidenty typickým reprezentantem levice, podobně jako je Andrej Sacharov reprezentantem prozápadních liberálů a Alexandr Solženicyn antikomunistických ruských patriotů, jež bychom mohli také označit za „počveniky“.³ Medveděvův otec byl na konci třicátých let poslán do gulagu, kde v roce 1940 také zemřel. Do strany proto mohl Medveděv vstoupit až poté, co jeho otce po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 posmrtně rehabilitovali. Už na začátku šedesátých let začal působit v rodícím se disidentském hnutí a v roce 1969 byl ze strany vyloučen. Roku 1989 se znovu stal členem strany a poslancem Nejvyššího sovětu. Známým disidentem byl i Medveděvův bratr, biolog Žores Medveděv.

Zajímavou, v něčem výjimečnou, v jiném zase typickou postavou na pomezí obou zmíněných skupin je sovětský generál Petro Hryhorenko. Profesionální voják ukrajinského původu, přednášející na vojenské akademii, vystoupil v roce 1961 na stranické konferenci s projevem, v němž kritizoval nový program KSSS – vyslovil obavy z příchodu nového kultu osobnosti, žádal demokratizaci voleb a boj s kariérismem a úplatkářstvím. V roce 1963 pak vytvořil Svaz za obrození leninismu (Sojuz za vozrožděnije leninizma). Jeho deklarovaným cílem byl boj proti „proměně sovětského uspořádání, zradě leninismu, jíž se dopustilo vedení strany a vlády“.⁴ Jeho rétorika nám připomíná skutečnost, příznačnou pro řadu těchto ilegálních skupin – ideologicky se často vracely k počátkům existence sovětského státu a jejich členové hledali inspiraci ve všeobecně dostupných dílech Vladimira Lenina, především v jeho slavné knize *Stát a revoluce*. V závěrečném eseji, kde se k této otázce vrací, Budrajtskis označuje tuto Leninovu knihu za „hlavní text sovětské epochy, klíč k tajemství jeho vzniku“ (s. 130). Nová skupina, jejímiž členy

² Roy Aleksandrovich Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, přel. Colleen Taylor (New York: Alfred A. Knopf, 1971).

³ Odvozeno od ruského slova „počva“, tedy „půda“. Směr v ruském myšlení druhé poloviny 19. století, který usiloval o syntézu mezi slavjanofilstvím a zapadnictvím, jakýsi idealizovaný návrat k rodné zemi a rolnickému životu.

⁴ Petro Hryhorenko, *V podpolje možno vstretit' tolko krys* (Moskva: Zvenja, 1997), s. 371. Cit. podle Budrajtskis, *Dissidenty*, s. 56.

byli i generálovi synové, rozšiřovala letáky u vrátnic moskevských továren – jejich texty vyzývaly k boji s byrokracií, za politické svobody a sociální spravedlnost.

Také Hryhorenkovy další osudy byly příznačné i pro mnoho dalších disidentů. Tehdy sedmapadesátiletý aktivista se na počátku roku 1964 dostal jakožto nepřítel do psychiatrické léčebny, kde zůstal skoro rok – k podobnému politicky motivovanému zneužívání psychiatrie v SSSR docházelo po celou dobu jeho existence, zvláště rozšířené ale bylo v šedesátých a sedmdesátých letech. Když na konci roku léčebnu opustil, jeho názory na vhodný způsob politického boje se zásadně změnily: „Strany mám až po krk. [...] Musíme prostě [...] bojovat proti tomu, co nechceš, aby se ti dělo [...] taková jednota se může v totalitní společnosti rozvinout spontánně, zahrnout většinu společnosti a takovým způsobem [...] vytvořit jiný typ společenských vztahů.“⁵ Hryhorenko tedy, ač si i v následujících letech – podle autora alespoň do svého druhého uvěznění v roce 1969 – uchoval marxistické názory, přešel do řad volného hnutí na ochranu lidských práv. To v dalších desetiletích tvořilo jádro sovětského disentu, v němž levicoví aktivisté hráli čím dál tím okrajovější roli.

Hryhorenkův život pokračoval podobně jako život mnoha jiných sovětských disidentů. Poté co protestoval proti invazi do Československa, znovu na celá léta skončil v psychiatrické léčebně, po propuštění obnovil své aktivity, stal se členem moskevské i ukrajinské helsinské skupiny, v roce 1977 však byl sovětským režimem donucen k emigraci. V USA, kam se uchýlil, lékařské vyšetření potvrdilo jeho naprosté duševní zdraví. Roku 1983 před novináři prohlásil, že „americký politickoekonomický systém je ten nejlepší, který lidstvo zatím objevilo“.⁶ Zemřel v roce 1987 v New Yorku.

Zde stojí za to podotknout, že autor věnuje jen malou pozornost názorovému vývoji jednotlivců, a v okamžiku, kdy přestávají být aktivní jako organizátoři či ideologové levicových uskupení, dále se o nich nezmiňuje. Přitom pátrat po obecnějších příčinách – ať už to byly represe, změna společenské atmosféry či osobnostní zrání – přechodu jednotlivých aktivistů na jiné názorové pozice se přímo nabízí. Budrajtskis se zde omezuje na následující konstatování: „Když zažili tábory, prakticky každý z těchto lidí znovu důkladně přezkoumal své předcházející zkušenosti a někdy i své politické názory.“ (S. 57.)

Od začátku sedmdesátých let se disidentské hnutí posouvalo stále víc napravo. Jednou ze zlomových událostí byl v roce 1973 otevřený dopis ruských disidentů na obranu básníka Pabla Nerudy adresovaný Augustu Pinochetovi – autoři v něm diktátora sice vyzývali, aby básníka ušetřil, současně ale uvedli, že Pinochet přináší Chile „epochu obrození a konsolidace“. Medveděv list odsoudil, načež s ním většina ostatních disidentů přerušila styky. V dalších letech trvala polemika mezi levicovými a pravicovými

⁵ Petro Hryhorenko, *V podpolje možno vstretit' tolko krys*, s. 371. Cit. podle Budrajtskis, *Dissidenty*, s. 56.

⁶ *Gainesville Sun*, 8. 1. 1983, s. 8.

disidenty, v níž levice mezi čtenáři samizdatu stále víc ztrácela podporu. Budrajtskis píše, že „pozice Medveděva byla ve srovnání s názory nekompromisního autora Souostroví Gulag chápána jako konformistická a ústupkářská“ (s. 68).

I v tomto období samozřejmě existovaly menší skupiny, působící samostatně mimo největší městská centra. Patří mezi ně například kroužek levicově orientovaných dělníků, který v letech 1976–1981 působil pod vedením inženýra Alexeje Razlackého v jedné z kujbyševských (dnes se toto město jmenuje Samara) továren. Zorganizoval zde stávkou za lepší pracovní podmínky a brzy kolem sebe shromáždil skupinu příznivců, kteří rozšiřovali jeho teoretické práce. V ideologii kroužku byly patrné vlivy stalinismu a maoismu – Razlackij kritizoval „všelidový“ charakter sovětského státu, o němž se hovořilo v ústavě přijaté v roce 1977, a tvrdil, že harmonie tříd může nastat jedině na úkor proletariátu. Podle jeho představ měla vzniknout nová strana proletariátu, která musí „zůstat v konfliktu se státem“, nikoliv se s ním slít.⁷ O Razlackého ambicích vypovídá, že jednu ze svých prací pojmenoval *Druhý komunistický manifest*.

K nejzajímavějším kapitolám studie patří ta, která je věnována levicovým disidentským skupinám v jednotlivých sovětských republikách. Názvem celé kapitoly se stal titul práce ukrajinského literárního vědce Ivana Dzjuby *Internacionalismus či rusifikace*,⁸ v níž se autor pokusil dokázat, že sovětská komunistická strana opustila svou původní, Leninem definovanou národnostní politiku směřující k emancipaci dříve utlačovaných národů a nahradila ji „velmocenskou rusifikací menších národů“. To bylo podle Dzjuby projevem toho, že sovětský komunismus je slovy Marxe a Engelse komunismem „kasárenským“. (S. 71–72.) Kniha, kterou autor napsal v roce 1965 a zaslal ji nejvyšším stranickým a státním představitelům – prvnímú tajemníkovi ÚV KSU Petru Šelestovi a předsedovi vlády USSR Volodymyru Ščerbyckému –, se na Ukrajině šířila v samizdatové podobě, tiskem ji vydalo až roku 1968 ukrajinské exilové nakladatelství Sučasnist v Mnichově.⁹

V souvislosti se vznikem Ukrajinského dělnicko-rolnického svazu (Ukrajinska robotnyčo-seljanska spilka), mezi jehož zakladatele patřil mimo jiné známý ukrajinský disident Levko Lukjanenko, se autor ptá, zda na odiv stavěná marxistická orientace členů této organizace byla upřímná, či zda šlo spíše o „daň svébytnému ‚politickému realismu‘“ – pokus dodat své činnosti, jež byla v SSSR pochopitelně nelegální, alespoň jisté zdání legitimacy (s. 72–73). Je škoda, že se této myšlence v knize nedostalo hlubšího rozpracování – není vyloučeno, že bychom její platnost mohli vztáhnout i na některé z disidentských skupin vznikajících během padesátých a šedesátých let ve vlastním Rusku. Kromě ukrajinských skupin se Budrajtskis věnuje i levicovému disentu v Pobaltí.

⁷ Aleksej Razlackij, *Vtoroj kommunističeskij manifest* (Novosibirsk, RID, 1991), s. 58. Cit. podle Budrajtskis, *Dissidenty*, s. 79.

⁸ Ivan Dzjuba, *Internacionalizm či rusyfikacija?* (Mjunchen: Sučasnist, 1968).

⁹ Stanislav Kulčyckij, „Internacionalizm či rusyfikacija“, in Ivan Dzjuba, *Internacionalizm či rusyfikacija* (Kyjiv: Vydavnyčyj dim „Kyjevo-Mohyljanska Akademija“), s. 28–31.

Autor svůj výklad dovádí až k předvečeru perestrojky a ukazuje, jak se poté, co levicoví disidenti v průběhu sedmdesátých let ztratili širší podporu, opět objevily nové levicově orientované skupiny, navazující na vývoj na Západě. Jejich členové četli Herberta Marcuseho nebo Daniela Cohn-Bendita, inspirovalo je studentské hnutí roku 1968 a zajímali se o eurokomunismus. Podotkneme, že i přesto zůstávaly kontakty se západní levicí velmi omezené; oproti českým levicovým aktivistům, kteří mohli v průběhu šedesátých let navázat se svými západními protějšky i osobní styky, sovětské disidenti se s nimi setkávali až v případech, že se rozhodli pro emigraci (či k ní byli režimem donuceni).

V roce 1977 vznikla na fakultě historie Moskevské státní univerzity skupina tzv. mladých socialistů, jejímž členem se stal i Boris Kagarlickij, pozdější autor řady knih a dodnes aktivně působící ruský levicový teoretik.

Účastníci skupiny předpokládali, že narůstající krize byrokratického sovětského systému nevyhnutelně přiměje část vládnoucí elity k provedení reform. Začátek tohoto procesu se ale stane impulsem pro masové hnutí, o jehož ovládnutí se povede boj mezi ideovými a politickými proudy, které v opozičním prostředí již existují. (S. 87.)

Na tomto místě Budrajtskis pokračuje konstatováním, že „předpověď se plně potvrdila“, a text uzavírá, aniž by se pokusil vyložit roli, kterou bývalí levicoví disidenti sehráli v událostech, jež tak brilantně předpověděli (s. 87).

Historická studie *Disidenti mezi disidenty* je vzhledem k tomu, jak nedostatečného zájmu badatelů se tomuto tématu dostává, velmi užitečná, poněkud však trpí přílišnou popisností. Text se místy mění v obtížně stravitelný výčet jmen, názvů a roků. Závažné otázky autor leckde jen zlehka naznačí, a aniž by na ně zevrubněji odpovídal, kvapem pokračuje dál. I texty a programová stanoviska jednotlivých uskupení představuje jen zběžně – to je zřejmě dáno především nevelkým rozsahem práce. Musíme také upozornit, že až na některé výjimky při své práci využívá především memoáry a již existující sekundární literaturu. Přitom studium archivních materiálů z provenience bezpečnostních složek, jež se k danému tématu vztahují, je v Rusku sice komplikovanější než například na Ukrajině či u nás, nikoliv však nemožné. Mějme však na paměti, že autor svůj text, byť opatřený poznámkovým aparátem, označuje jako esej, nelze na něj tedy uplatňovat nároky kladené na akademické historické práce.

Ač má text, který vznikl už v roce 2009, své nedostatky, přesto by bylo dobře, kdyby se s ním čeští čtenáři mohli seznámit. Je ostatně třeba podotknout, že v češtině nejsou k dispozici ani základní práce o sovětském a ruském disidentském hnutí jako takovém: nevyšla u nás kniha Ljudmily Alexejevové, považovaná za první souhrnnou práci o sovětských disidentech,¹⁰ ani monografie francouzské historičky Cécile Vaissie z konce

¹⁰ Ljudmila Aleksejeva, *Istorija inakomyšlja v SSSR. Novějšij period* (Benson: Khronika Press, 1984).

devadesátých let¹¹ či texty Alexandra Daniela.¹² Přivítat v této souvislosti naopak můžeme nedávné české vydání autobiografie ukrajinského disidenta Leonida Pljušče, který v šedesátých letech mimochodem také patřil mezi levicově orientované aktivisty.¹³ Již v roce 2008 také vyšla *Vzpoua generace* – kniha rozhovorů s ukrajinskými disidenty, mezi nimi s výše zmíněným Ivanem Dzubou.¹⁴ V září 2019 vyšel druhý díl rozsáhlého *Slovníku disidentů 1956–1989*, věnovaného disidentům ve státech bývalého SSSR.¹⁵

Další, kratší eseje se věnují mýtům o dnešní ruské a někdejší sovětské společnosti. Ruský antropolog Alexej Jurčak některé z nich vyjmenovává v předmluvě ke knize. Patří sem podle něj například mýtus o „sovětské mentalitě“, o tom, že „socialistickou minulost lze zredukovat na figuru ‚totality‘ a dnešní ruskou společnost popsat jednoduše tak, že se k němu vrací“, a také ten, jenž praví, že „ruská společnost je rozdělena vedví – na svobodomyilovné liberály a lidové masy, prahnoucí po despocii“. Jurčak vysvětluje, proč jsou podobné mýty škodlivé: „Stálé opakování těchto mýtů umožňuje nesoustředit se na konkrétní jednání konkrétních mocenských skupin, jež vedlo k dnešní politické a ekonomické situaci; umožňuje neuvažovat o odpovědnosti za toto jednání a brání hledání alternativních řešení.“¹⁶

Mezi nejlepší texty celého svazku patří esej o frontě. Sovětská fronta byla podle autora jevem, v němž se zřetelně projevovaly paradoxní vnitřní rozpory, jež byly sovětské realitě vlastní – úsilí o rovnost s reprodukcí hierarchie a solidarita s tvrdou vzájemnou konkurencí. Díky tomu, že privilegia nomenklatury narušovala princip pořadí, změnila se fronta v podmínkách hospodářské krize během posledních let existence SSSR ve „stroj na výrobu protestních nálad“ (s. 95). Srovnání s dnešní „ruskou“, postsovětskou frontou pak ukazuje, že v podmínkách kapitalismu fronta ztrácí svou kolektivistickou povahu a v podobě svého dnes v Rusku snad nejběžnějšího druhu, dopravní zácpy, naopak dokládá „obrovskou míru odcizení, konkurence a agresivního odstupu mezi svými účastníky“ (s. 97).

K velmi zdařilým patří také esej o „paradoxu morálního antiamerikanismu“. Výrazný antiamerikanismus pozdně sovětské propagandy nevycházel podle autora z ideologic-

¹¹ Cécile Vaissié, *Pour votre liberté et pour la nôtre. Le combat des dissidents de Russie*. (Paris: Robert Laffont, 1999).

¹² Ruský historik a publicista, syn pronásledovaného spisovatele Julije Daniela; tématem ruského disentu se zabýval v řadě odborných i populárních článků.

¹³ Leonid Pljušč. *Na karnevalu dějin*, přel. Martin Vrba (Praha: Triáda, 2018).

¹⁴ Bogumiła Berdychowska a Aleksandra Hnatiuk. *Vzpoua generace. Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*, přel. Petruška Šustrová (Praha: Ruta, 2008).

¹⁵ Alexandr Daniel, Zbigniew Gluza (eds.), *Slovník disidentů II. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019); viz také Zdeněk Hazdra, *Vážení čtenáři...* (dostupné online: <https://slovník-disidentu.cz/> [přístup 9. 7. 2019]).

¹⁶ Aleksej Jurčak, „Predislovije“, in Budrajtskis, *Dissidenty*, s. 5–6, zde s. 5.

kých základů sovětské společnosti, ale naopak z jejího konzervatismu. Přesto však za Sovětského svazu zůstávala podstatou zla šířeného Amerikou „temná vášeň po konzumu“, zatímco v Putinově Rusku se důraz přesunul na „nezvladatelnou sexualitu“. Hlavním nebezpečím dnes jsou „homosexualismus a feminismus, které rozkládají tradiční rodinu“. To ilustruje skutečnost, že ač by současné Rusko chtělo být „rituálním nástupcem SSSR, svou věcnou podstatou ho popírá“ (s. 101). Prohlubování antiamerických postojů dokládá šíření konspirační teorie o takzvaném Dullesově plánu, který prý vypracovala CIA, aby občanům SSSR vnutila falešné hodnoty, sovětskou společnost mravně rozložila a dosáhla tak zničení Sovětského svazu. To, co v sedmdesátých letech vzniklo jako literární fikce vlasteneckého sovětského spisovatele Anatolije Ivanova, posléze získalo zcela reálné obrysy. Během devadesátých let byly debaty o reálnosti Dullesova plánu v Rusku na denním pořádku.

Mýtu o spiknutí, v podstatě tedy také konspirační teorii, se Budrajtskis věnuje i v již zmíněném eseji o sovětských trockistech – nejde tu o skutečné politické hnutí, ale o trockismus v sovětské propagandě, který neměl nic společného s realitou.

Na nesmyslných přednáškách o „dějinách strany“ se miliony sovětských studentů dozvídaly o nepřátelích socialismu, trockistech, poražených kdysi v otevřeném boji. V milionových nákladech vycházela „antitrockistická literatura“, která v sedmdesátých letech už představovala celý literární žánr s vlastním kánonem. Jeho hlavním poznávacím znamením bylo svobodné „vynalézání“ trockismu, jeho naprostá emancipace od jakékoliv souvislosti se skutečným, historicky existujícím trockismem. (S. 105.)

Propagandističtí trockisté byli „věčně neúspěšní spiklenci, které vždy odhalili – pokud se svou úspěchaností a impulsivností neodhalili sami“. Poháněla je „šílená“ teorie permanentní revoluce, která neměla s Trockého původní myšlenkou nic společného a postrádala „cíl, konec i smysl“. Ve své rozvinuté podobě se teorie o „trockistickém spiknutí“ stala „odrazem podvědomého strachu vládnoucích před neovladatelností“ (s. 106). Můžeme na tomto místě připomenout obdobný mýtus sovětské propagandy o ukrajinských nacionalistech, takzvaných banderovcích, který se zvláště v posledních desetiletích existence Sovětského svazu také nesmírně vzdálil od svého reálného historického základu a dal mimo jiné vzniknout bizarní teorii o takzvaných „židobanderovcích“, tedy ukrajinských nacionalistech spolupracujících se sionisty.¹⁷ Odlišnost tkví patrně v tom, že v případě trockistů šlo o mýtus šířící se výhradně v rámci byrokratické elity sovětské společnosti a reprodukováný pomocí propagandy a politických školení. Dnes je sovětská teorie o „trockistickém spiknutí“ takřka zapomenuta, zatímco mytičtí banderovci se díky četným literárním a filmovým zpracováním dostali do širokého

¹⁷ Grzegorz Rossoliński-Liebe. *Stepan Bandera, the Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult* (Stuttgart: ibidem-Verlag, 2014), s. 401.

povědomí a v poslední době jsou často účelově využíváni ruskými médii nebo pro-ruskými politiky jako nástroj propagandy v rusko-ukrajinském konfliktu. I Budrajtskis však svůj esej o „trockistickém spiknutí“ uzavírá poznámkou, že „strašidlo trockismu“, tedy chaos, kterého se podvědomě obávají vládcové Ruska, se může snadno zhmotnit: „Postsovětský systém vstupuje do krizového období, kdy má vládnoucí elita stále méně možností kontrolovat procesy v ‚manuálním režimu‘. K tomu, aby se ‚trockistická‘ noční můra elit stala realitou, nejsou vůbec žádní trockisté potřeba.“ (S. 106.)

Rekapitulovat obsah všech drobnějších esejů, jež prozrazují nejen autorovu značnou historickou i filosofickou erudici, ale i jeho originální a neotřelý přístup, by zabralo příliš mnoho místa. Snad jen text o intelektuálech tváří v tvář binární volbě, kterou jim nabízí jazyk vracející se studené války, se z dnešního hlediska zdá až příliš bezvýchodný – možná to je dáno tím, že vznikl v létě 2014, pod bezprostředním dojmem ze zostřující se konfrontace mezi Ruskem a Západem po okupaci Krymu. Podle Budrajtskise se intelektuálové až příliš snadno přizpůsobili návratu situace studené války a pohotově nabídli – na jedné straně Alexandr Dugin, na druhé Timothy Snyder – představu nevyhnutelné „srážky civilizací“. I tento text však končí zdrženlivě optimistickou vyhlídkou do budoucna: „pokud se studená válka opravdu vrací, znamená to, že dostáváme šanci nehrát podobnou roli znovu“ (s. 121).

Můžeme uzavřít tím, že ač je kniha rozsahem nevelká, nabízí velkou dávku duševní svěžesti a původních nápadů. Část textů lze najít alespoň v angličtině na stránkách *Left East* a *e-flux*. Ostatní jsou však dosud českým čtenářům, kteří neovládají ruštinu, nedostupné. Je to škoda, neboť texty podobné intelektuální úrovni by nám mohly pomoci, abychom se, jak v předmluvě zdůrazňuje Alexej Jurčak, „podívali na ruskou a mnohé jiné postsocialistické společnosti z nového úhlu, demytizovali je a postavili do reálného historického a globálního kontextu“.¹⁸

Miroslav Tomek

¹⁸ Aleksej Jurčak, „Predislovije“, in Budrajtskis, *Dissidenty*, s. 5–6, zde s. 5.